

הוראה" בישראל דוגמת הישיבות שבליטא בעבר. היו זמנים שמספר הלומדים בישיבה הגיע למאתיים איש.

מטרת מייסדי הישיבה בענין רמת הלימודים הצליחה. הישיבה הוציאה מתוכה מאות תלמידי חכמים שתרומתם לעולם התורני כמו גם למדינה שבדרך, היתה גדולה מאד. די אם נזכיר שמות ספורים של גדולי התורה שיצאו ממנה, ופרסמו תורתה ברבים, כמו הרב פנוס אפשטיין, שהיה אב בית הדין של העדה החרדית, אחיו של ר' זרח אפשטיין, שמשמש ראש הישיבה, לאחר פטירת ר' יצחק וינוגרד; הרב משה אוסטרובסקי, אחד מעסקניה המפורסמים של הציונות הדתית, חבר "הועד הלאומי", ממייסדי שכונת "קרית משה" ואחד ממורי הסמינר למורים של ה"מזרחי" בירושלים; הצדיק הירושלמי ר' אריה לוי, שנודע בכינויו "רב האסירים"; הרב צבי פסח פרנק, שהיה רבה של ירושלים משך עשרות שנים; הרב ר' צבי יהודה קוק; הרב אליהו ראם, אב בית דין בירושלים, והרב מרקוס שהיה רבה של העיר חיפה.

על ההווי בישיבה ועל העומד בראשה מספר בן ירושלים, שמואל מירסקי, בספרו "ארץ וימים - אישים ודמויות"¹⁸. מירסקי מספר את הדברים מזכרונותיו כילד. לימים הוא שימש כמרצה בנושא מדעי היהדות באחת האוניברסיטאות של ארה"ב.

הדברים מתייחסים לתחילת המאה. סבו של הכותב היה תלמיד בישיבה, והיה אז כבר איש שיבה. בזכרונות מתוארים הטיול היומי עם הסבא האהוב משכונת מגוריהם "בית ישראל" לישיבה. "מוחי הילדותי בן השמונה היה מלא שאלות ובעיות על כל צעד ושעל, והוא (הסבא) כזקן ורגיל מסביר לי פנים ועונה לי על הכל. מפני מה בחר בישיבה רחוקה משכונתנו ומובלעת בין הגוים כשישיבה אחרת, זו שב"מאה שערים", סמוכה ומוקפה בתים יהודיים? שתי תשובות בדבר. האחת, שמן החומה ולפנים היא, ואינו דומה מי שלומד בשכונתו של "מקום המקדש" למי שלומד בריחוק מקום ממנו. והשנית, הרי אמרו: הוה גולה למקום תורה. ומפני מה הוא נוהג לברך כל ערבי הבא לקראתו לשלום, אף שאין הוא שומע את לשונו ואינו יודע אותו? שוב שתי תשובות בדבר. האחת, שסגולה בדוקה היא שלא ירים הלה אבן ויזרוק בו. והשנית, הרי אמרו: הוה מקדים בשלום כל אדם. לא אמרו בשלום יהודי, אלא בשלום כל אדם. וכך, על כל שאלה ושאלה שהייתי שואל היה משיב לי מן השכל ומן הכתוב ומיישב את דעתי".

18. שמואל ב. מירסקי: "ארץ וימים" - אישים דמויות ומקומות, הוצאת "סורה", ירושלים תשי"ג (עמ' ט).

בהגיעם לבניין הישיבה, נפתחה בפניהם דלת ברזל גדולה, והם עמדו במקום שהוא ספק חצר ספק מרתף אפלולי ומקורה, מתוכו עלו במדרגות אבן לאולם הישיבה.¹⁹ תקרת האולם וכתליו היו מצוירים במיני ציורים וכיורים מעשי אמן, מחיות הקודש שביחזקאל, וערי הקודש שבארץ ישראל.²⁰ שולחנות ארוכים וכבדים מוקפים ספסלים צבועים בצבע מבריק הדור, עשויים לישיבה שיש בה סמיכה, מילאו את חלל הבית. בהיקפו מסביב ארונות מלאים ספרים ערוכים על גבי מדפים, משיפולי הקרקע עד רום התקרה, וסולמי עץ קטנים בצדם.²¹

והוא מוסיף ומספר:

מחלקת חינוך

"קולות נעימים ומסולסלים נצטרפו לשירה אדירה שנשתפכה מים הגמרות הפרושות על השולחנות. טוב ללמוד כאן, אמרתי לזקני. זקני לי: למטה בחצר יש חדרים מיוחדים לישיבה קטנה, אבל לעולם ילמד אדם במקום שלבו חפץ. אעשה לך רב מחכמי הישיבה הגדולים וקנה לך חבר בעצמך, ותלמד כאן. ובידו המושטה כלפי מעלה, ממול אולם הישיבה, הראה לי על עליית קיר קטנה הבנויה על עמודים, ומדרגות תלולות מוליכות אליה. שם, אמר, ביתועד לאלה שכבר זכו לסמיכת חכמים בישיבה. יהי רצון שתעלה גם אתה שמה במשך הימים... את מושבי קבע (הסבא) באחת הפינות שבישיבה, רחוק ממקום מושבו הוא..

"...בשעת הצהרים נשתתקו הקולות. בני הישיבה התחילו יוצאים ונכנסים. מהם מתירים את צרורותיהם ומוציאים את ארוחותיהם שהביאו עמם, ומהם הולכים לחנויות שבבנין הישיבה, מחוצה לו, לקנות משהו לסעודה.²² עמדתי על גוזזת הישיבה ונסתכלתי לחצר המרובעת והנקיה שלמטה. והנה מחזה מפליא ומשעשע. מפתחו של הבית הפתוח לאותה חצר יצא איש אחד מעוטף בטלית ומוכתר בתפילין ובידו ספל עם חלב, בצעדים זריזים צעד לקראת אמצע החצר. שם העמיד את הספל עם החלב, כשהחתול מקפץ כנגדו ומתחיל מלקק בתיאבון מן החלב בעודו בכפו. מי זה? זהו ראש הישיבה, ר' יצחק וינוגרד, היושב בתענית בכל יום עד חצות כשהוא מעוטף בטליתו ומוכתר בתפילין ועוסק בתורה, ובשעת הצהרים לפני האכילה הוא מקיים את המצוה, שיאכיל אדם לבהמתו קודם שיאכל בעצמו, שנאמר ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואחרי זה, ואכלת ושבעת. "מנהג יפה.

19. כפי שהדברים הם כיום במציאות.

20. אותם ראינו בבואנו לאולם, מיד אחרי מלחמת "ששת הימים". צילומי הציורים הצבעוניים מתיקרת הישיבה, ניתן לראות במאמרו של אהרון ביר ד"ל בספר "הרובע היהודי בעיר העתיקה ירושלים" שהוצא לאור על ידי החברה לשיקום הרובע היהודי 1987, עמ' 162, וכן בספרו של ביר "מקומות קדושים בארץ-ישראל".

21. ראה תחילת מאמרנו.

22. כאן יש להזכיר את המסעדה לבחורי הישיבה שקימה הגב' זיסל מלין בבנין הישיבה, הרבה שנים.

אם אין בהמה, חיה בכלל בהמה, ואם אין עשב הרי חלב בכלל. שמחה קפצה עלי והתחלתי מקפץ ונכנס לאולם הישיבה, שנהפך באותה שעה לאולם אוכל גדול" (עמ' יא').

אוצר החכמה

המניות נפלו

על רשמים נוספים מהישיבה בעת שהרב י. וינוגרד עמד בראשה, אנו קוראים בדברים שכתב ד"ר אריה שושן (רויז) בספרו "ירושלים עירי" 23. ד"ר שושן הוא יליד העיר העתיקה מאיזור הרובע המוסלמי, שהוא ואביו היו תלמידי הישיבה. וכך הוא כותב:

"חגיגה רבת רושם שרישומה עדיין זכור לי היטב היתה בליל "שמחת בית השואבה". זכורני בעודני ילד היה אבא, שהיה "בן ישיבה" של ישיבת "תורת חיים", שהיתה בסמוך ל"דרך היסורים" לוקח אותי אל הסוכה הגדולה של ראש ישיבת "תורת חיים" ר' יצחק מתמיד וינוגרד ולאחר הקפות, שירה וריקודים נתכבדנו בכעכים, דג מלוח, בירה, פירות ועוד. הרבה נתנו לעצמת השמחה, בחורי הישיבה ואברכיה "יוצאי רוסיה" שהפליאו לעשות בריקודים עממיים וקוזקיים..."

מח"מ 234567

ד"ר שושן מפרט באריכות על המשבר הכספי שעבר על הישיבה לפני מלחמת העולם הראשונה. בימי נעוריו (תחילת המאה), לא היה מקובל להפקיד כספים בבנקים, למרות שהיו בנקים רבים, בתוככי ירושלים. לעומת זאת היה נהוג למסור חסכוניות, פיקדונות ועזבונות בידי סוחרים מהימנים תמורת ריבית כדאית של 10% ולמעלה מזה. היו גם כאלה שלא רצו ליהנות מריבית אפילו בשטר של "היתר עיסקה" ונתנו כספם לידי "נאמן" שהיו ידועים לציבור.

בסוף העשור הראשון למאה הנוכחית, נתגלה מקור חדש להשקעות בדמות מוסדות ר"כוללים". כל זמן שהוצאות מוסדות ציבור התבססו על גובה ההכנסות, דהיינו התרומות, הכל היה שפיר ונסתיים בכי טוב. אבל גורמים שונים החלו להמריץ את הנהלות המוסדות או ה"כוללים" להגדיל את ההוצאות ולהנפיק "אובליגציות" - מניות - שהיו נושאות ריבית גבוהה יחסית יותר מהקובל בשוק. המכירות נעשו ע"י ספסרים מאומנים. הספסרים המתווכים הציעו לגימלאים עולי חר"ל, לאברכים שזה עתה קיבלו נדוניה, ולעת עתה סמוכים על שולחן אבי הכלה, לאלמנות וליתומים, רווח גדול לכספם עם ביטחון שהקרן קיימת והפירות נישאים מעלה מעלה. "אובליגציות" האלה נקראו "שטרי צאן ברזל". שוק ה"מניות" המסחרר לא החזיק מעמד. תוך שנה שנתיים החל להתדרדר. "בנין הקלפים" התמוטט בחורף שנת תרע"א - 1911, והמשקיעים נשארו באפס כל.

23. ד"ר אריה שושן: "ירושלים עירי", תשמ"א-1981, עמ' 68.

[110404]

ר' יודא אהרן ווייס בספרו "בשעריך ירושלים"²⁴ ור' משה בלוי בספרו "על חומות ירושלים"²⁵ כותבים בהרחבה על המשבר הכספי של הישיבה, בשנת תרע"א. ר' משה בלוי כותב כי החוב של ישיבת "תורת חיים", הגיע לסך 27 אלף נפוליון, הון עתק באותם ימים.

גם הסופר ש.י. עגנון בספרו המרתק "תמול שלשום", שבו מכונסים פרקי היסטוריה של ירושלים, מתייחס לנושא המשבר הכספי של הישיבה. הרושם של הדברים אינו מחמיא במיוחד. הוא מספר על רצונו של גיבור סיפורו - יצחק קומר - לבקר את אנשי עירו מחו"ל, הגרים בעיר העתיקה. האיש הוא ר' אלתר שר"ב, שגר כאמור "בין החומות". הוא מספר על הממון שהביא ר' אלתר מחו"ל, ואומר כי ישיבת ארץ-ישראל למצוה ניתנה ולא להנאה ניתנה... כיוון שהריחו בו ריח מעות... באו גבאי הישיבה "תורת חיים" ופיתו אותן שיכניס מעותיו בגורלות שלהם. נתפתה להם ושמח, שהרי יסייע את לומדי התורה ומעותיו יביאו לו רווח, שדרכם של גורלות שמביאים רווח לבעליהם. אבל מדת הדין מתוחה על ירושלים. לא היו ימים קלים עד שאבד ממונו ולא נשתיירו לו אלא כסותו לעורו... (עמ' 346).

ד"ר א. שושן שאת דבריו, בעניין פשיטת הרגל הבאנו לעיל מספר כי הנפגעים "הפכו עולמות", ביחוד נפגעו קשה אלמנות ויתומים שיצאו בעירום ובחוסר כל. השערוריה הזאת גרמה למהומה בשוק הכספים. תלמידי הישיבה "תורת חיים", סבלו מחסור.

כתוצאה מכל זאת הוחלפה ההנהלה של הישיבה ב"חבר נאמנים". כדי לשמור על היוקרה והמוניטין של המוסד, הופקד על גזברות הישיבה ר' מנדיל ראנד, שעלה לירושלים לעת זקנה מגליציה. ראנד היה עשיר גדול ונדבן. הוא התמסר לבנין דירות לעניים ותלמידי חכמים בעיר החדשה - בתי ראנד. הוא רכש גם חצר גדולה בעיר העתיקה, ברחוב הגיא ליד "שוק הכותנה" מול "רחוב חברון" - מעלה חלדיה. ה"ממונה" היה בעל משמעת ברזל והקפיד על שיעורי ההוצאות וההכנסות, ועל המענקים שנהגו לתת למשפחת מייסד הישיבה.

בעניין המינוי של מ. ראנד כ"נאמן" של "תורת חיים" יש בידינו מסמך מעניין, שהגיע אלינו באמצעות המחלקה לכתבי יד של "בית הספרים הלאומי" בירושלים. מדובר במכתב של ר' חיים סולובייצק - ראש ישיבת בריסק דליטה, מתאריך ח"י סיון תרע"א (1911) המופנה לר' מענדיל ראנד. לר' חיים סולובייצק היה קשר עם הישיבה, עוד מעת התיסדותה ע"י ר' יצחק וינוגרד. בחוברת באידיש על הישיבה "א מתנה פון ירושלים" שהוזכרה לעיל, מסופר כי בעת שנוסדה הישיבה בארץ, נוסד בבריסק ועד של יהודי רוסיה שמטרתה היה סיוע ופיתוח

24. י. א. ווייס: "בשעריך ירושלים", עמ' 198.

25. הרב משה בלוי: "על חומות ירושלים", הוצ' "נצח", 1967, עמ' לח.

ארכיון 1234567

הישיבה שבירושלים ור' חיים מונה כנשיא ועד זה²⁶. במכתב, בכתב ידו של ר' חיים, מודה ר' חיים לראנד על העובדה שהוא הסכים לקבל על עצמו, את התפקיד של נאמן.

אוצר החכמה

ארכיון 1234567

אוצר החכמה

אוצר החכמה

ארכיון 1234567

אוצר החכמה

ארכיון 1234567

הרב ר' חיים סולובייצקי, ראש ישיבת בריסק דליטה

²⁶. ראה החוברת באידיש - "א מתנה פון ירושלים" עמ' 10. בעמוד זה מובא גם צילום של ר' חיים סולובייצקי. וראה החוברת של אהרון ביר "מוסדות תורה", עמ' כ'.

על נייר המכתבים של הרב סולובייציק מופיעה גם חותמת האומרת - "ועד המפקח על "תורת חיים" בריסק דליטא". אחרי דברי הברכה של הרב סולובייציק במכתב הוא כותב לר' מענדל דברי שבח... "על לקחו חלק במעמד הנהגת ישיבת "תורת חיים" בירושלים עיה"ק בעת מבוכתה הרבה ושכדאה היא המשימה הזאת להכריע את העולם לכף זכות... ולזכות מזכרת למצא חיים ואושר עולמים..."

מסמך היסטורי

והוא ממשיך וכותב:

"..אנחנו גבאי הישיבה זה שנים הרבה, אשר השקענו דעתנו ביסוד הכנסות הישיבה ואשר כל כסף הישיבה שמדינותינו ר"פ (רוסיה ופולין) וסיביר נתייסד בימינו ע"י הוועד דבריסק הכסף מתקבץ ונשלח לעיה"ק תובב"א... וגם היום הכסף מתקבץ בעד שוקדי התורה ולא בעד הבע"ח, ואשר יוקח מזה חלק... בעד סילוק החובות... ונוסיף עוד... כי כל עניני הישיבה דרושים להיות כמוסים ואין הרשות לגלותם לשום איש.. הקול נשמע כי מע"כ שהוא מרבה מעשיו מאד וטורח הרבה לטובת הישיבה הגדולה הזאת.. וקראנו עליו "טוב איש חונן ומלווה יכלכל דבריו במשפט.." וע"כ יראה מע"כ... שכל מעשיו יהיו מכוונים רק עפ"י דעת הגאון הגדול מ' ר' יצחק וינוגראד שליט"א.."

ר' חיים מקוה כי על ידי כך תיחלץ הישיבה מסיבוכיה הכספיים. בחוברת באידיש נאמר עוד כי לפעילותו עבור הישיבה לא היה סוף. הוא לבד, מבלי להתחשב בגילו ומצב בריאותו החלש, היה יושב וכותב מכתבים ליחידי סגולה והיה קורא להם למלא חובתם בסיוע ועזרה של המוסד התורני "תורת חיים".

בכתבה מיום ג' אדר תרע"א (1911), בעיתון הירושלמי "מוריה", שמיסדיו היו המדפיס ר' י. אהרון ווייס ומאיר שינבונים, סופר על המצב הקשה בירושלים והמשברים בה. בין היתר נאמר: "בתורת חיים כבר נתמנה הגביר ר' מנדיל ראנד למורשה כל ההנהלה, וכל הכספים יעברו מעתה תחת ידו. ראוי הגביר הזה לתודה מצד בעלי החובות, ומצד כל איש ישר הרוצה בכבוד ירושלים".

ואריה שושן מגלה בספרו כי "אט אט חזר האימון של הנדבנים והפרנסים אשר בחוץ לארץ ושוב זרם כסף לקופת "ישיבת תורת חיים", תוך צמצום מספר בני הישיבה ללא סיכוי להעלאת השכר" (עמ' 142).

לפי מקורות שונים, נפגע קשה שמה של הישיבה בגין המשבר הכספי. שוב לא חזרה למעמדה הקודם, ולמצב כלכלי תקין.

אחרי פטירתו של ר' יצחק וינוגורד

כל הדברים הללו גרמו לעירעור בריאותו של ר' יצחק וינוגורד, מייסד הישיבה, שעל כתפיו היו הניהול של הרוחני והכספי של הישיבה, וביום ט"ו כסלו

תרע"ג (1912) הלך לעולמו בגיל 62 שנה. הוא נקבר בהזיתים, ע"י קבר אביו ^{אח"ח 1234567} המנוח ר' חיים וינוגרד.

אחריו מלא את מקום ראש הישיבה אחיו הרב יוסף אליהו וינוגרד, גאון בזכות עצמו. בזמן ניהולו את הישיבה הצליח לשלם חלק גדול מחובותיה, אך גם הוא לא האריך ימים ובגיל 64, בשנת תרע"ח (1918) נפטר. את מקומו מילאו ^{אח"ח 1234567} אחרינו גיסו הרב זרח אפשטיין והרב שמחה וינוגרד (אח של ר' יצחק), ששמשו כרמ"ם בישיבה²⁷.

בזמן כהונתם כראשי הישיבה שולם חלק נכבד מהחובות, והישיבה המשיכה לתפקד אם כי מספר התלמידים קטן.

ב"ספר הזכרון הירושלמי" משנת 1913, בעריכת נחום דב פריימן, המכילה "רשימה מרכושנו הרוחני והחמרי בירושלים" מובאים פרטים מסוימים על "ישיבת תורת חיים הכללית" בהם נאמר:

"נוסדה תרמ"ז ע"י מוה"ר יצחק וינוגרד זצ"ל. מטרתה להרים קרן התורה בירושלים בפרט ובא"י בכלל. תלמידים: 102, התקציב 70.000 פרנק ההכנסה משדר"ם וגבאים בגולה ומשמירת תקנות. הגבאים: הרבנים מוה"ר מנחם מענכין היילפרין ומוה"ר אריה ליב ד"ץ. הסוכן: הרב הגאון מוה"ר יוסף חיים זאננענפלד. המנהל ור"מ הרב הגאון מוה"ר יוסף אלי ווינאגראד" (עמ' 49).

בהערה על מספר התלמידים והתקציב נאמר כי לפני המשבר היה מספר התלמידים פי שנים והתקציב ג"כ יותר גדול.

באותה חוברת (עמ' 116) פורסמה גם מודעה מטעם הישיבה, כתובה בלשון נמלצת. לדוגמא קטע ממנה:

"הישיבה הגדולה 'תורת חיים' בע"ק ירושלם תובב"א. נוסדה ע"י הגאון האמיתי ציס"ע רבי יצחק ראש ישיבה זצוק"ל וינוגרד שיסדה ניהלה ופרנסה מיום א' ב' מר"ח תרמ"ז עד יום הסתלקותו יום ב' ט"ו כסלו תרע"ג זי"ע ועכ"י. "פלטין של 'תורת חיים' זו מפורסם בין כל שדרות עמנו הקדוש בפעולותיו הכבירות והנשגבות שהרים את קרן התורה בארץ הקודש,.... הפיח רוח חיים וטל של תחיה ושקידת התורה בקרב בני ציון היקרים.

27. דוד תדהר: אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו עמ' 3030.

1234567 חז"ח

אוצר החכמה

1234567 89101112

1234567 ח"ח

by Thomas J. Kane

תורת תיבים

המדינה תשפוט ע. כל הפרת חוקים ופיקודים הנהגים על ידי הממשלה

מִצֵּד הַחֲכָמָה

10/1/1951

הנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך דוד בן ישי
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך שלמה בן דוד
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך חזקיה בן אמון
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך יהושפט בן אחאב
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך יהוא בן יחזקאל
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך ירמיה בן חנניאל
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך צדקיה בן שפניה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך נבוזשדינצר בן נבון
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך בבלשצר בן נבון
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך גלכיש בן גלכיש
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך סנחריב בן אשור
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך מנשה בן חסדיאל
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך חמט בן חמט
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך זמרי בן חנניאל
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך פחד בן חנניאל
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך חזקיה בן חזקיה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך יהושפט בן יהושפט
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך יהוא בן יהוא
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך ירמיה בן ירמיה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך צדקיה בן צדקיה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך נבוזשדינצר בן נבוזשדינצר
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך בבלשצר בן בבלשצר
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך גלכיש בן גלכיש
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך סנחריב בן סנחריב
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך מנשה בן מנשה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך חמט בן חמט
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך זמרי בן זמרי
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך פחד בן פחד
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך חזקיה בן חזקיה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך יהושפט בן יהושפט
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך יהוא בן יהוא
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך ירמיה בן ירמיה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך צדקיה בן צדקיה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך נבוזשדינצר בן נבוזשדינצר
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך בבלשצר בן בבלשצר
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך גלכיש בן גלכיש
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך סנחריב בן סנחריב
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך מנשה בן מנשה
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך חמט בן חמט
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך זמרי בן זמרי
והנהגות ודרכים אשר יצאו מן המלך פחד בן פחד

הדפסה ברזולוציית מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התוכנה-

...וראויה היא לתשומת לבם של נדיבי עם... לרומם קרנה ודגלה לעמיד
את "תורת חיים" בקרן אורה, ויריצו את נדבותיהם בעין יפה ע"ש ר"מ ומנהל
הישיבה הרב הגאון הצדיק רבי יוסף אלי' וינוגרד שליט"א. אחיו של אותו גאון
וצדיק רבי יצחק ראש ישיבה וינוגרד זצ"ל..

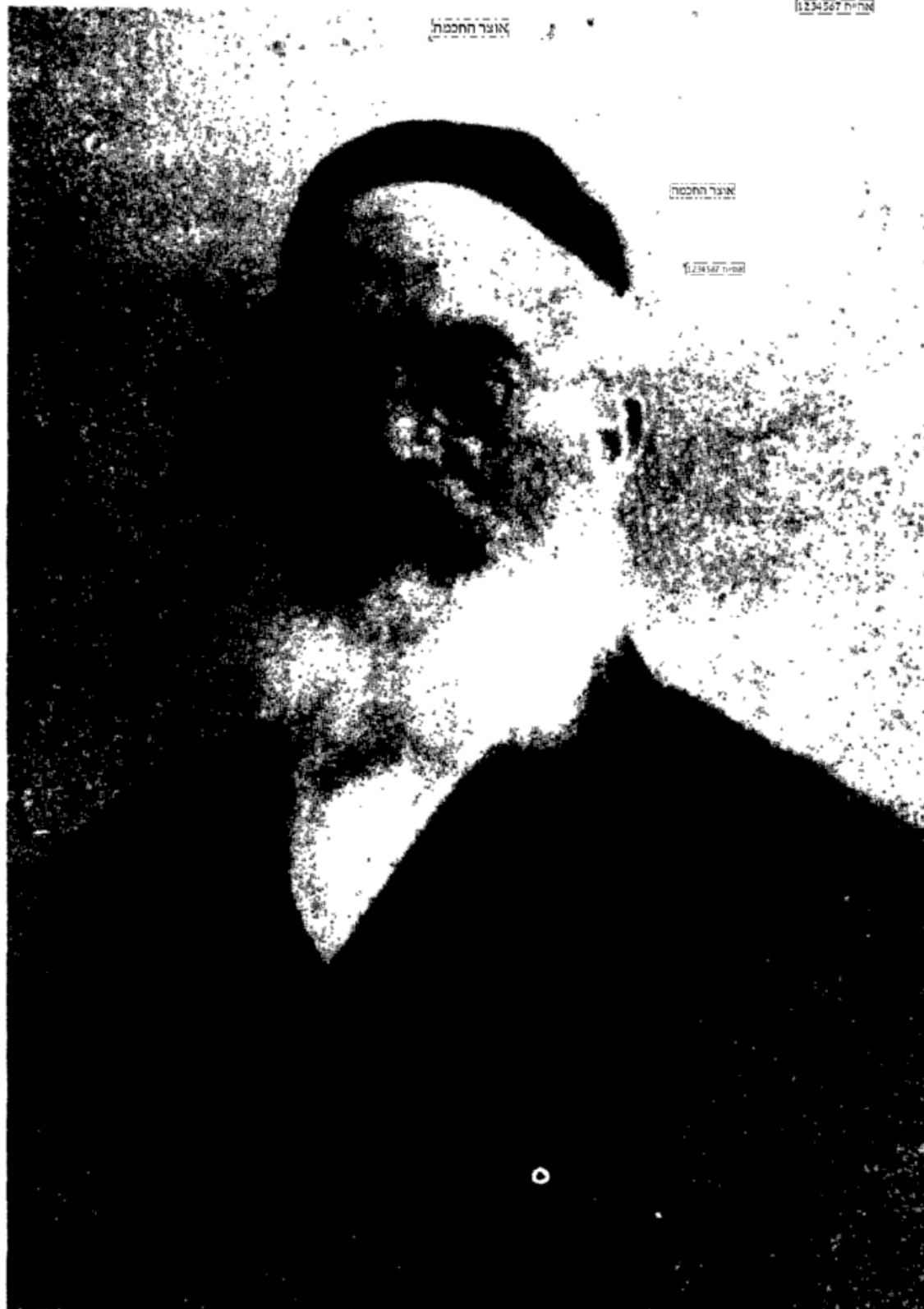
אה"ח 1234567

אה"ח 1234567

אוצר החכמה

אוצר החכמה

אה"ח 1234567

הרב זרח אמשטין

בלוח ארץ ישראל של חוקר ארץ ישראל המפורסם א.מ. לונץ, לשנת תרע"ה, 1914-1915, פורסמה גם כן מודעה מטעם הישיבה, שבה נכתב בין היתר:

"תורת חיים הכללית כבר יצא טבעו מסוף העולם ועד סופו כי צבי הוא לכל הטובים שבירושלים, וכל יקר צפון בתוכו.. מקדש תורת חיים מלא צחצחות וזוהר, נעימת נצח רוממות והוד.. תורת חיים היא תהילת ישראל ותפארת ציון.. ופעולת השפעת צדקתו עומדת לעד" (עמ' 368).

מודעות כאלו פורסמו מדי שנה בלוחות השנתיים של א.מ. לונץ.

ארון הקודש החרוס וספרי התורה חקרועים בישיבה בפרעות תר"פ - 1920.
(מתוך החוברת באידיש על ישיבת "תורת חיים", תרצ"ג)

שנות פרעות

שנות מלחמת העולם הראשונה 1914-1917, היו שנים קשות ביותר ליהודי ארץ ישראל בכלל וליהודי ירושלים בפרט. בירושלים רעבו האנשים ללחם. לגופם לבשו בגדים קרועים וסחבות. מאות אנשים מתו מחמת הרעב. מספר יהודי ירושלים בשנות המלחמה, ירד בחצי בערך. מ־50 אלף בפרוץ המלחמה עד 25 אלף בערך, בסופה. קשה במיוחד היה מצבם של הזקנים והחלשים. בחצר הקדש ויטנברג ז"ל בעיר העתיקה, הנמצאת סמוכה לישיבת "תורת חיים" מצפון, נפטרו כל תושבי החצר, ולא נשאר מהם אף לא אחד.

בחג החנוכה שנת תרע"ח (1917), נכבשה ארץ ישראל על ידי הצבאות הבריטים. אחרי תקופת הממשל התורכי שהיה מעורער מבחינת סדרי שלטון ומשפט, החלה להסתמן הקלה באופק. ביחוד עוררה שמחה בקרב היהודים העובדה שלנציב עליון על ארץ ישראל מטעם בריטניה התמנה הרברט סמואל היהודי. אך חוגים שונים בקרב הערבים החלו מאותו הזמן לעורר התנגדות אלימה נגד הישוב היהודי ולמדיניות הבריטים.

ספר הישיבה

אוצר החכמה

אוצר החכמה

ת"ח 1234567

החלה תקופה של פרעות ערבים ביהודים. זכורות לרע פרעות תר"פ, תרפ"א, תרפ"ט, תרצ"ו עד תרצ"ט. פרעות אלה גרמו אט אט להרס הישוב היהודי בעיר העתיקה, וגם הישיבה נאלצה לעזוב את ביתה, ולגלות מירושלים ש"בין החומות". שנת תרצ"ו, 1936, היא כפי שנראה התאריך הטראומטי לגבי קיומה של הישיבה באיזור. כל שנת פרעות הותירה את המפגעים שלה בישיבה.

המכה הראשונה ניחתה בחג הפסח תר"פ, 1920, כאשר פורעים ערבים החלו בפרעות בירושלים. מרכזם היה ב"ירושלים שבין החומות". הפורעים פרצו למספר בתים בעיר העתיקה, ובין היתר גם לישיבה. בבנין הישיבה ובדירות הסמוכות - בהם גרו ראשי הישיבה שדדו הפורעים מכל הבא ליד. בשביעי של פסח חזרו והעלו באש את בנין הישיבה. כתוצאה מכך חלק הארי של ארכיון הישיבה ירד לטמיון, ורהיטי הישיבה נשרפו. אלמלא מסירות נפשם של הרב ד"ר סולה פול, שהיה אז חבר "ועד הצירים" של ההסתדרות הציונית, וד"ר אברהם טיכו, ושאר חברי משלחת אירגון "הדסה" מאמריקה, שתוך סכנת נפשות חדרו לבנין הישיבה וחילצו ממנו את ספרי התורה, היו גם אלה נשרפים²⁸. בנין הישיבה נשרף קשה ונזקק לשיפוץ יסודי. על האירועים של אותם ימים יש דווח גם ב"ספר התעודות" של הוועד הלאומי, לשנת תר"פ-1920.

באיזור הקרוב לישיבה, ברח' "מעלות המדרשה", נהרגו באותם ימים ששה יהודים וביניהם ר' שמואל זילברמן הוא "שמואליזר הנגר" ואורח ששה בביתו - יעקב לזובסקי.

על שהתרחש בישיבה באותן פרעות, כולל דווח אוטנטי על האירועים הטראגיים, אנו למדים ממסמך מיוחד ומקורי: מסמך של אנשי ה"חברה קדישא", שרשמו - בכתב יד - בעת שהובאו הקדושים ל"קבר ישראל". וזה לשון המסמך:

"לזכרון לדורות מהפרעות שהתחוללה ביום א' טז' ניסן אשר קמו הישמעאלים ועשו פרעות וביזה, שדדו וחמסו חנויות ובתי אחב"י (אחינו בני ישראל), ובהם נהרגו אלה הששה נפשות הנזכרים להלן. מהם אשר מתו מיד ומהם

28. ראה החוברת של אהרון ביר עמ' כד'.

אשר חיו איזה שעות, ככה נמשכו הפרעות כל יום א' וב' וג' דחומ"פ ובימי הזעם האלה החריבו ושרפו גם את ישיבת "תורת חיים", את ספרי הקודש שסי"ן וכ"ו שרפו, וגם ספרי תורה חמסו והתעללו במו וכ"ו שרפו. וגם ספרי תורה חמסו והתעללו במו וכ"ו, ואלו המה הקדושים, ה"ד"ד²⁹.

בגלל הפרעות נאלצו תלמידי הישיבה לעזוב את העיר העתיקה, וללמוד בבית מדרש בעיר החדשה.

הישיבה פירסמה כרוזים ומודעות הקוראים ליהודים שקראו לתמיכה בה. הקריאה נענתה, ותרומות הגיעו מרחבי תבל. השיפוץ ארך מספר חדשים, ובט"ב באב תר"פ נערכה שנית "חנוכת הבית". רבים באו להשתתף בשמחה, ביניהם אליעזר בן יהודה.

שנה וחצי מאוחר יותר בר"ח מרחשון תרפ"ב (2.11.21) - יום הצהרת בלפור, התנפלה קבוצת ערבים, על שמש הישיבה ר' ישכר דוב, הכוהו במקלות שבידיהם והרגוהו. שוב נדדה הישיבה למספר חודשים לעיר החדשה, אך חזרה זמן קצר לאחר מכן למקומה ברחוב הגיא.

באותה תקופה לערך פרסמה הישיבה מודעה, בה היא הכריזה כי לרגלי המאורעות האחרונים בארץ מתעניינת הישיבה בדבר רכישת מגרש מתאים מחוץ לעיר, שעליו יבנה בנין גדול ומפואר. למעשה מעולם לא נרכש מגרש כזה.

ב"לוח השנה" לשנת תרפ"ד 1924, שהוצא לאור ע"י הישיבה, שכמוהו היו מוצאים לקראת כל שנה, הודפסה, תפילת "מי שברך" ל"כל הגבאים החברים, והנדיבים המחזיקים והמסייעים... למפעל הכביר של ישיבת תורת חיים הכללית". כן פורסמו ב"לוח" "זכויות ותקנות החברים והמתנדבים" המפרטות את הברכות להן יזכו המנדבים בגין מעשיהם, כגון קיום תפילת "מי שברך", תפילה אצל ה"כותל המערבי" ו"קבר רחל אמנו" ועל יד "מערת המכפלה". כל אלה על פי גודל תרומתו של המנדב למוסד.

בסיום רשימות ה"לוח" מופיעות ברכות "לאחים שבגולה בשם כל חכמי ולומדי הישיבה ובשם חניכי הישיבות שבגולה. פליטי ארצות הדמים אוקרינה פולניה וגליציה שיכתבו לשנה טובה בספרן של צדיקים... לאלתר ולחיים טובים..." הכתבות חתומות ע"י גבאי ומנהלי הישיבה - ר' שמחה וינוגרד ור' זרח אפשטיין.

בלוח זה ברשימת ה"יארצייטן" - אזכרות שנתיות - צוין באופן בולט הקדוש ר' ישכר דוב ב"ר משה, השמש של הישיבה הק' "תורת חיים" אשר נהרג ביום הפרעות, ב' מרחשון תרפ"ב.

29. ראה צילום המסמך להלן בפרק 11. "נגר בעיר העתיקה ושמו שמואל לייזר..."

ועדיין לא מלאה סאת יסורי הישיבה. במשך שנות העשרים התחזקה התנועה הלאומית הערבית בארץ ישראל, והתנגדותה ליהודים החריפה. כעילה למתיחות מחודשת שמש הסכסוך בדבר זכות התפילה של יהודים ליד הכותל המערבי. מנהג היה בירושלים, שבליל ט' באב עברו המוני צעירים וזקנים לפני הכותל המערבי, להעלות את זכר המאורעות של יום האבל הלאומי. התושבים הערבים פנו לשלטונות ע"מ למנוע את התהלכה, אך נענו בסירוב. עקב כך פרצו מהומות בירושלים שבוע לאחר ט' באב (23.8.29). אחריהן החל המון ערבי להתנפל על השכונות היהודיות. משם פשטו ההתנפלויות ליישובים חקלאיים למוצא, חולדה ובאר טוביה. היו גם מהומות באיזור תל-אביב וחיפה. מעשי רצח מחרידים ביותר, ארעו בחברון ובצפת. בחברון בוצעו מעשי רצח אכזריים נוראיים והקרבתה היו למעלה מ-60 יהודים שנרצחו. פרעות אלו זכורות עד ימינו בכינויים "פרעות תרפ"ט, 1929".

בטרם החלו הפרעות בירושלים הופיע בישיבה מודיע נוצרי, שהזהיר מפני הפרעות העתידות להיות בעיר, והתלמידים ורבניהם, הפקידים ומגידי השיעורים, עזבו את המקום, והודות לכך ניצלו³⁰. רק כעבור שנתיים, בקיץ של שנת תרצ"א, 1931, חזרו בני הישיבה ומוריה למעונם הקבוע. בשנת תרצ"ד, 1934, נאלצה הישיבה פעם נוספת לעזוב זמנית את הישיבה, לאחר שיבה זו נמשכו הלימודים בישיבה עד שנת תרצ"ו, 1936.

ואז הגיע גל הפרעות השלישי, הארוך מכולן. המאבק הפוליטי התנהל בין שתי העדות בצורות שונות, וכשראו הערבים כי במשא ומתן לא יהיה ידם על העליונה, החליטו לעשות דין לעצמם ולהפריע את סדרי החיים בארץ בהתנפלויות, בשביתות, במעשי חבלה ובשפיכות דמים. מאורעות אלה התחילו באביב 1936, ונמשכו לסירוגין עד פרוץ מלחמת העולם השנייה בשנת 1939. קרבת רבים נפלו בשנים אלו. ב"מאורעות" אלו - כפי שכונו בידי הישוב היהודי - נכחד הישוב היהודי ברובע המוסלמי, רובע רחוב חברון. היה זה 12 שנה לפני חורבן הרובע היהודי בשנת תש"ח, 1948. בני הישיבה נטשו אז את הבית לחלוטין והחלו לומדים מחוץ לחומות.

שלושת החורבנות שעברו על המוסד היקר בימי הפרעות של שנות תר"פ, תרפ"ג ותרפ"ט לא יכלו לחסרהו מזיוו, ואחר כל חורבן חזרו תלמידי החכמים, שפוזרו לכל עבר, לקינם, כיונים אל ארובותיהם, תקנוהו, יפוהו והעמידוהו על תלו, ושוב קול התורה בקע מהיכל זה ורחף מעל פני הר המוריה שכנו. יצחק שפירא בספרו על העיר החדשה כותב כי אם הפרעות המשולשות הקודמות לא יכלו לו - באו פרעות תרצ"ו-תרצ"ט, שנמשכה שלוש שנים רצופות - והכריעוהו.

30. יצחק שפירא: "ירושלים החדשה", תש"ט, עמ' 87.

טכס חכנסת ספר תורה לישיבה – חשון תש"ל – 1970.

השני מימין ר' משה חיים וינוגרד ז"ל, באמצע ובידו ספר התורה הרב ניסן זקש ז"ל. בצד שמאל, מרדכי קופ הפעיל בישיבה מאז הימים הראשונים בשנת תשכ"ז – 1967.

הבית נחרב והפורעים הניסו את תלמידי חכמיו. דומה היה שהר המוריה, שכנו הקרוב אליו, מוריד דמעות על "תורת חיים" ששיכלה את בניה. הישיבה יצאה לירושלים החדשה. כאן מצאה אכסניות מוכנות לה. בראשונה בבית הכנסת של בתי ורשה, ממנו עברה לבית הכנסת של "בתי הורנשטיין" שעל יד שכונת "אחווה"³¹.

מסופר כי באותה שנה, כאשר באו תלמידי הישיבה לבקר את ר' זרח אפשטיין, שהיה חולה זמן ממושך, פנה אליהם וכך אמר: אתם באים אלי בתור בני ישיבת "תורת חיים", אבל זו מקומה בירושלים העתיקה ברחוב חברון. שם אני ראש ישיבת "תורת חיים", ואתם בני ישיבת "תורת חיים", פה בשכונת "אחווה" אני אינני ראש ישיבת "תורת חיים" ואתם אינכם בני ישיבת "תורת חיים". חיזרו אל הישיבה הקדושה אשר בירושלים העתיקה והקדושה.

31. ראה המאמר על ר' זרח אפשטיין מאת איש ירושלים, הסופר יצחק יעקב ילון, שפורסם בעיתון "דאר היום" מיום כח' תמוז תרצ"א, בתוספת מיוחדת ליום השלישי לפטירת ר' זרח.

מסירותו של שומר ערבי משך 19 שנה

קריאתו של ר' זרח לא התממשה באותה עת. בנין הישיבה ננטש. אולם התקוה שהישיבה למבנה קרובה, הניעה לדאוג לשמירת הבנין הרהיטים ודברי הקודש של הישיבה. עוד בשנת תרצ"א, 1931, מונה ע"י הישיבה שומר ערבי, בשם ג'ודת עבדול רעני. האיש היה סמל משטרה בימי הבריטים, ולפי השמועה היה נשוי לאשה יהודיה. תמורת עבודת ההשגחה קבל השומר דיור לו ולמשפחתו ליד בנין הישיבה, וכן מספר לירות כשכר חודשי. לזכותו ייאמר כי הוא מילא את תפקידו באמונה, ולא אחת סיכן את חייו כדי להגן על הבית ועל אשר בו. בשנת תרצ"ו, 1936, כשנמלטו בני הישיבה מהמקום מפחד הערבים, הם נטלו עמם רק את ספרי התורה. בשנת 1948 נפטר ג'ודת עבדול ראני, ולפני מותו הוריש את תפקידו לאחיו - מוחמד עבדול רעני. מוחמד היה שומר במסגד "אל אקצה" וסוחר ירקות בשער שכס. השומר הערבי קבל רשות להשכיר את שני בניני הישיבה פרט ל"היכל הישיבה" ו"חדר אוצר הספרים".

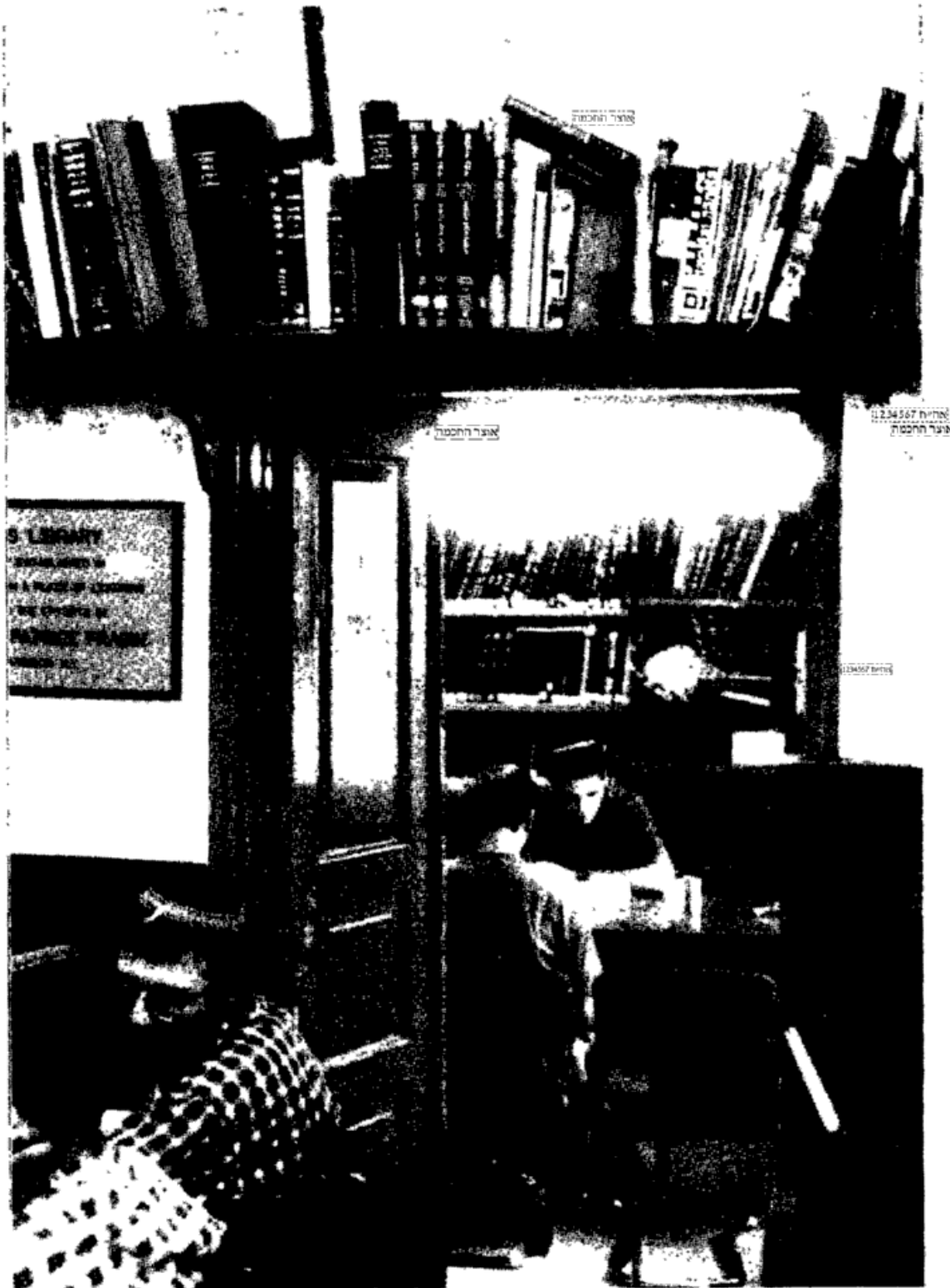
עד לפרוץ מלחמת השחרור ב-1948, קבל מוחמד עבדול רעני את שכרו החודשי בקביעות. רק עם ניתוק העיר הופסק הקשר. מאז הכל היו בטוחים שבלי משכורת אין שמירה. אך התברר, כי ארע במקום נס בלתי רגיל. מוחמד, שהיה בטוח בשיבת היהודים לבתיהם שבעיר העתיקה, המשיך לשמור על המקום במשך 19 שנות השלטון הירדני בעיר. כדי להסתיר את השמוש שנעשה בבנין בשנים אלה מעיני מתנכלים, ריכז השומר את ספרי הישיבה והריהוט בחדר קטן, נעל את החדר, ולא נתן לאיש להכנס לתוכו. להיכל הישיבה עצמו הכניס השומר ריהוט פרטי כדי לשוות לו מראה של חדר מגורים. כך נשמר המקום על רהיטיו וספריו בצורה שלמה, עד שהגיעו אליו יהודים עם סיום מלחמת "ששת הימים".

כששבנו למקום, אחרי המלחמה, מצאנו בחדר הקטן והנעול כ-2,500 ספרים, ויש אומרים כ-3,000 ספר. וזאת מלבד רהיטי הישיבה, בהם ארון הקודש, עמוד החזן, הבימה, ועוד. כיצד הכיל חדרון קטן זה ששטחו כ-6 מ"ר את כל התכולה הזו, קשה להבין. אך עובדה. כותב דברים אלה היה גם הוא בין הבאים למקום, חדשים מספר לאחר שחרור העיר, ומאז לשמחתנו ממשיכים אנו בנוהג זה עד היום. יצא לנו לראות את כל הנס הזה של שמירת רהיטי וספרי הישיבה מיד כשהבית נפתח והתאפשר הדבר. מתוך הכרת העובדות ההיסטוריות, זהו מקום הקודש היחיד בעיר העתיקה, בו נשארו שלמים ספרי הקודש והריהוט מאז נעזב המקום.

באחת הפעמים ששוחחתי עם השומר הערבי - מוחמד עבדול רעני - שאלתיו כיצד עלה בידו לשמור על החפצים והריהוט בחדר הקטן, שקראנו לו מאז ה"חדר הסודי". הוא סיפר על ההתמדה והמסירות בה נהג. בין היתר סיפר, כי בחדר זה קיים מונה החשמל של הישיבה. היות ולא רצה שאיש יכנס לישיבה לא נתן להכנס

למקום גם לאיש חברת החשמל, אשר היה בא לרשום את מספר ה"קיולווט" חשמל שצרכו בבית. היה אומר לפקיד להמתין בחוץ, והוא היה רושם על פתק את המספר שהראה המונה ומוסר את הפתק לפקיד החברה. ואז הוסיף: רק כאשר אתם היהודים התחלתם לשפץ את המקום, נכנסו פועלים ערבים לחדר זה כדי לשפץ את הבית.

'החדר הסודי' בבנין הישיבה בו שמר השומר הערבי את ספרי הקודש של הישיבה והרחיטים, משנות ה-30 ועד אחרי מלחמת "ששת הימים" בתשכ"ז – 1967. (צילום: חגי חוברמן)

כבר בשנת תשכ"ז הוחל בשיפוץ חלקי של המקום. בשנת תשכ"ט, 1969,

נערך טקס "חנוכת הבית" לישיבה. בארוע השתתפו רבנים, אנשי ציבור וקהל רב מבני ירושלים. אחד המשתתפים בחגיגות היה הרב צבי יהודה קוק זצ"ל, שהיה כאמור, אחד מתלמידי הישיבה. באותו יום קבעו "מזוזה" בשער הראשי של הבנין. בדמעות גיל והתרגשות ברך הציבור את הברכה המסורתית "ברוך מציב גבול אלמנה". השמחה היתה גדולה ש"מקדש מעט" זה, שהיה שומם למעלה משלושים שנה, חזר לתעודתו, בבחינת "חזרה עטרה ליושנה".

חדשים מספר לאחר שחרור הבית החלו לקיים בו תפילות בשבתות וחגים. מאוחר יותר החלו לקיים בהיכל הישיבה שעורי תורה קבועים, ומאז לא פסק כאן קול התורה והתפילה. השיעורים החלו מתחילת שנות השבעים. ראשון הרבנים המתנדבים בלימוד, שבגין רצונו הטוב איפשר את ייסוד השיעורים, היה הרב אברהם אבירן, ששמש כסגנו של הרב הצבאי הראשי של צה"ל. הוא היה מגיד שיעור בש"ס ופוסקים, לחבורת הלומדים. מיתר המורים נזכיר גם את הרב ר' אביגדור נבנצאל, רב ה"רובע היהודי", הרב ר' יששכר וסרלאוף תושב הרובע, והרב אהרון דורפמן. יש להזכיר את אחד ממשתתפי השיעור המתמידים אהרון ביר ז"ל, שהיה גם שותף בשיקום הבתים באיזור.

בשנת תשל"ב, 1972, החלו בעבודת שיקום ושיפוץ הבנין. למטרה זו נוסדה אגודה שנקראה "איגוד לוחמי ירושלים בעיר העתיקה". היוזמים בהקמת האגודה היו ילידי ובני ירושלים, שהשתתפו בעבר במלחמות ישראל, שכמה מהם קשורים למשפחת מייסד הישיבה ר' יצחק וינוגרד: אלימלך אלברטל ז"ל, מאיר גלדשטיין, דוד הריס, ישעיהו וינוגרד, טוביה וקסמן, שבתי זכריה, אריה חפץ, מרדכי קופ, דוד מקובקי, משה שפירא וגדליה שרייבר. המטרה שהציבה האגודה לעצמה היתה לשפץ ולשכלל את הבנין ולקבוע בו בית כנסת לתורה ולתפילה, להושיט סעד ועזרה לפצועי צה"ל ולחולים ולעסוק בגמילות חסדים בכל דרך שהיא. באותה שנה שוקם ושופץ היכל הישיבה וחדרים סמוכים לו, ומאז משמשת הישיבה כבית כנסת בו מתפללים באופן קבוע בכל שבת ומועד.

מאוחר יותר ייסדה האגודה קופת גמ"ח בשם "מבוא הכותל". הגמ"ח הוקם בחודש אלול תשל"ה, 1975, והשם שניתן לקופת הגמ"ח בא משום המצאו של המקום בדרך ל"כותל המערבי" משער שכם. הקופה סייעה אכן לאנשים נזקקים.

בחודש שבט תשל"ו, 1976, יזם "איגוד לוחמי ירושלים", בשיתוף עם אגודה נוספת, קיום כנס בבנין הישיבה בנושא שיקום בתי היהודים באיזור. המטרה היתה לזמן את ראשי המוסדות היהודיים - הישיבות וה"כוללים" - אשר להם רכוש באיזור זה. הכנס התקיים ביום ט' אדר א' תשל"ו - שהיה אגב יום חורפי

ספרי חקודש של ישיבת "תורת חיים" שנשמרו בארונות המקוריים של הישיבה, משך למעלה מ- 40 שנה עד 1967, בסיוע השומר הערבי. (צילום: חגי הוברמן)

מובהק - ונמסרו בו פרטים אודות הרכוש היהודי, הקיים באיזור. הושמעה קריאה לראשי המוסדות להתחיל בשיקום בתייהם העומדים חרבים ושוממים מאז ימי הפרעות של שנות תרפ"ט ותרצ"ו, והוקם "ועד פעולה" אשר יעסוק בנושא.

באביב תשל"ח פנו בני ישיבות מ"ישיבות הסדר" אל הח"מ ואל האגודה ובקשו לקיים ב"היכל הישיבה" כנס ללמוד הלכות "הקודש והמקדש". מבוקשם ניתן להם. מאותה שנה בחוה"מ פסח וכן בחוה"מ סוכות מתקיימים במקום כנסים כאלה העוסקים בנושאים תורניים שונים.

בכנס הראשון העליתי את נושא הרכוש היהודי המוזנח באיזור. המשתתפים בכנס נקראו לפעולות מעשיות בנידון. הובעה נכונות לעשייה. בעקבות זאת ננקטה יוזמה על ידי הפעילים, ונוסדה בשנת תשל"ט, 1979, אגודה מיוחדת לצורך כך, תחת השם - "אגודה להחזרת עטרה ליושנה". אגודה זו החלה בפעולות שיקום ושפוף חצרות ובתים יהודיים באיזור.

בנין ישיבת "תורת חיים" שימש מעין מרכז לפעילות בנושא שיקום הרכוש היהודי, והיה ל"לפיד" שהאיר את המחנה לפעולה בנידון.

שאיפתנו היתה שבנין הישיבה יחזור וישמש מקום משכן ללימוד תורה - לישיבה ולבית מדרש - כפי שהדבר היה מקודם. השאיפה התגשמה בשנת תשמ"ב 1982, עת נוסדה בבנין ישיבת "תורת חיים", ישיבה על ידי כמה מהפעילים הראשונים. הישיבה נקראה תחילה "עטרת כהנים". לאחר מכן שונה שמה ל"עטרת ירושלים". הישיבה פעילה מאז ולומדים בה עשרות עשרות צעירים במסגרת "ישיבת הסדר". משרד הישיבה נמצא בבנין של כולל "שומרי החומות" בסוף רחוב הגיא, ע"י מנהרת ה"כותל". עתה מהדהד במקום קול התורה יומם ולילה, כפי שהיה בימים מקדם. אך מלבד זאת מתקיים בבית ה"מנין" של אנשי איגוד "לוחמי ירושלים" המקיימים תפילותיהם באופן תדיר ובמסירות, בשבתות וחגים.

כמה מתלמידי הישיבה בעבר השתכנו במספר דירות ב"רובע המוסלמי", ביניהם בבית "עדת המערבים", בחצר "כולל גליציה", בחצר הרב דיסקין, ובחצר הנאה ע"י "שער הפרחים"³², ובבתים נוספים שעברו לרשותם של האגודת "עטרה ליושנה" ו"עטרת כהנים". כמו כן קיימות באיזור מספר "פנימיות", בהם משוכנים תלמידי הישיבה. על הלימוד בישיבה ועל המקום, מספר אחד מהתלמידים: "מוזנח, עם עובש, אבל מיד כשראיתי את המקום, הרגשתי איזה "אור נשמות".. כאן אתה מרגיש משהו, שאתה שותף למעשה היסטורי... אם ההיסטוריה החליטה שדווקא בנין ישיבת "תורת חיים" הוא היחידי שלא חרב, התשובה היא כי זה המקום היחידי בו למדו בני כל העדות: אשכנזים, ספרדים ותימנים. היה כאן מיזוג גלויות אמיתי... ובמקום בו יש אחדות יש נצח".³³

32. ראה מאמרה של העיתונאית אילנה באוס, "חלוצים בשער הפרחים", עתון "מערב" מיום ה' בכסלו תשמ"ד, 11.11.1983.

33. ראה חיבורה של תחיה וינוגרד, הערה ו(ג) לעיל.